

ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

У статті схарактеризовано національно-мовну особистість сучасного вчителя-словесника як організатора педагогічного (лінгводидактичного) дискурсу, зокрема з'ясовано значення поняття «національно-мовна особистість учителя-словесника», виділено супровідні й невід'ємні складники особистості, що характеризують її мовні, мовленнєві, комунікативні, риторичні, дискурсні аспекти й формують національно-мовну особистість учителя-словесника; визначено основні напрями формування національно-мовної особистості учителя української мови і літератури з урахуванням її мотиваційного, когнітивного й функційного параметрів.

Ключові слова: *національно-мовна особистість, учитель-словесник, педагогічний дискурс, мотиваційний, когнітивний і функційний параметри мовної особистості.*

В статье охарактеризована национально-языковая личность современного учителя-словесника как организатора педагогического (лингводидактического) дискурса. Выяснено значение понятия «национально-языковая личность учителя-словесника», выделены сопутствующие и неотъемлемые составляющие личности, характеризующие в ней языковые, речевые, коммуникативные, риторические, дискурсивные аспекты и формирующие национально-языковую личность учителя-словесника. Определены основные направления формирования национально-языковой личности учителя украинского языка и литературы с учетом её мотивационного, когнитивного и функционального параметров.

Ключевые слова: *национально-языковая личность, учитель-словесник, педагогический дискурс, мотивационный, когнитивный, функциональный параметры языковой личности.*

The article includes the national language personality of a modern language and literature teacher in a role of organizer of pedagogical language didactical discourse. It is significant that the language values are personal and morally important precedent phenomena's for national language personality. The accompanied and necessary components of a personality are pointed out. They characterize its language, speech, communicative, rhetorical and

discourse aspects and form the of the national language personality of language and literature teacher. The main approaches of formation of the national language personality of language and literature teacher with taking into account its motivational, cognitive and functional characteristics are identified. The characteristics are the next: intensification of motivation of the personal self-perfection (because only the teacher with generated national language personality can form the national language personality of a pupil); immersion into the discourse of Ukrainian culture, realization of role of the Ukrainian language as a cultural legacy of nation and method of formation of the language picture of the world; perfection of skills and abilities of language didactical analysis of texts which are the national precedent phenomena's.

Key words: *national language personality, language and literature teacher, pedagogical, motivational, cognitive and functional characteristics of the language personality.*

Постановка проблеми. У сучасній Україні актуальною є проблема формування національно-мовної особистості, для якої національні мовні цінності є тими прецедентними феноменами, що глибоко усвідомлені, є не тільки комунікативно, а й морально значущими. З-поміж суб'єктивних і об'єктивних інформаційних чинників впливу на людину, способів і засобів формування національно-мовної особистості особлива роль традиційно належить школі та насамперед учителю-словеснику, який організовує мовленнєве спілкування в педагогічному (під час навчання мови – у лінгводидактичному) дискурсі. Дослідження національно-мовної особистості вчителя-словесника розглядаємо в контексті актуальних проблем сучасного лінгводидактичного дискурсу, а також відповідно до особистісного підходу, що вимагає гармонійного взаємозв'язку особистості учня й учителя-словесника під час навчання мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгводидактика приділяє увагу проблемам вивчення особистості в різних її аспектах. Так, питання вивчення особистості в комунікативних ситуаціях відображено в наукових студіях таких учених, як Б. Ананьєв, О. Бодальов, Ф. Гоноболін, А. Зеленько, Д. Зіглер, В. Кашкін, О.М. Леонтьєв, А. Маслоу, С. Рубінштейн, В. Сластьонін, та ін. Виокремлення в структурі особистості поняття «мовна особистість», започатковане такими дослідниками як Ф. Бацевич, Ю. Караулов, Л. Паламар, С. Плотникова, Л. Струганець, І. Сусов, С. Сухих та ін. уможливило подальше вивчення мовленнєвої, комунікативної, риторичної, дискурсної особистостей. Так, моделі процесу комунікації в педагогічному дискурсі (зокрема особистісний чинник) стали предметом досліджень Н. Волкової, А. Габідулліної, Н. Іпполітової, І. Колесникової, З. Смєлкової та ін., моделі комунікативної особистості розробляли В. Кашкін, Г. Почепцов та ін., мовну особистість словесника досліджували Л. Мацько, М. Пентиліук, О. Семеног, Т. Симоненко та ін., класифікації

мовних особистостей представлені в роботах Т. Дрідзе, В. Конечької, Я. Луп'яна, С. Смирнова, стилі спілкування комунікативної особистості класифікував психолог В. Латинов, когнітивний аспект мовної особистості висвітлили І. Зимня, В. Карасик, О. Кубрякова, О. Селіванова, Й. Стернін та ін.

Мета статті – схарактеризувати національно-мовну особистість учителя-словесника як організатора лінгводидактичного дискурсу. Для реалізації мети визначені такі завдання: з'ясувати значення поняття «національно-мовна особистість»; виділити супровідні й невід'ємні складники особистості, що характеризують її мовні, мовленнєві, комунікативні, риторичні, дискурсні аспекти й формують національно-мовну особистість учителя-словесника; визначити основні напрями формування національно-мовної особистості учителя-словесника з урахуванням її мотиваційного, когнітивного й функційного параметрів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові дослідження в галузі педагогіки, психології, комунікативної й когнітивної лінгвістики, риторики, методики мовленнєвого розвитку та ін. переконують у тому, що в людині стільки мовних особистостей, скільки мов вона знає, тобто в структурі особистості формуються складники, що відображають опанування нею тієї чи тієї мови, розуміло, рівень знань яких буде різним, оскільки в межах створеного особистістю мовного простору вона виявляє різний рівень володіння лексикою й граматиною (різним ступенем структурно-мовної складності), сформованості мовної картини світу тією чи тією мовою (глибиною й точністю відображення дійсності), мотиваційно-цільовими настановами (певною цілеспрямованістю) [5]. Існує первинна і вторинна мовна особистість – носій рідної й нерідних мов. Тому обґрунтовано виділяють поняття «національно-мовна особистість», що акцентує увагу на володінні носієм мови національно маркованими мовними одиницями, прецедентними феноменами як презентантами особистості в різних ситуаціях спілкування. З національно-мовною особистістю пов'язують таку ознаку, як «мовна стійкість» (традиційність, усталеність), збереження мовних традицій і унеможливлення відхилень від них, обмеження хитань і варіантів у використанні мовних одиниць [4]. Мовну стійкість досліджують з позицій соціолінгвістики, міжкультурної комунікації (С. Єрмоленко, Т. Радзівська, О. Ткаченко та ін.), лінгводидактична ж суть цього явища ще потребує вивчення й подальших методичних розробок. Джерелами, що живлять мовну стійкість особистості, називають національну традицію, національну свідомість та солідарність, національну культуру, національний мир і співробітництво з іншими народами [4, с. 22]. Мовна стійкість, на думку С. Єрмоленко, пов'язана з українознавчим світоглядом особистості [2, с. 424]. Саме українознавчий світогляд має бути в основі формування національно-мовної особистості учителя-словесника. У структурі особистості словесника професійно значущими є ті складники,

що відповідають за комунікативну поведінку в педагогічному дискурсі. Дослідження вчених (Н. Голуб, В. Кашкін, І. Колесникова, О. Мурашов, С. Плотникова) доводять, що особистість (зокрема й особистість учителя-словесника) містить супровідні й невід'ємні складники – презентанти її мовного (мовна особистість), мовленнєвого (мовленнєва особистість), комунікативного (комунікативна особистість), риторичного (риторична особистість), дискурсного (дискурсна особистість) аспектів, які й формують національно-мовну особистість загалом як цілісну структуру. Нам імпонує думка про те, що з погляду свідомості людини поняття мовної особистості є найбільш фундаментальним і глибинним [5], оскільки саме воно є основою для визначення мовленнєвої, комунікативної, риторичної й дискурсної особистості.

Аналіз різних складників особистості доводить, що мовна особистість спрямована на знання мови; мовленнєва особистість відповідає за створення, сприймання й відтворення мовлення; комунікативна особистість підпорядковує свою поведінку умовам спілкування й поведінці інших, регулює зв'язки з іншими особистостями; риторична особистість володіє засобами активізації, аргументації, переконливості та впливовості на аудиторію; дискурсна особистість використовує різноманітні семіотичні засоби, відповідальна за вираження смислів у повідомленнях за допомогою вербальних і невербальних засобів. Аналіз науково-методичної літератури, результатів соціолінгвістичних спостережень з порушеної проблеми сприяли визначенню основних напрямів формування національно-мовної особистості вчителя-словесника, до яких відносимо:

- посилення мотивації особистісного національно-мовного самовдосконалення, оскільки тільки вчитель-словесник із сформованою національно-мовною особистістю може сформулювати національно-мовну особистість учня;
- занурення в дискурс української культури, не обмежений етнографічними чинниками, усвідомлення ролі української мови як культурного надбання нації й засобу формування національно-мовної картини світу;
- удосконалення умінь і навичок лінгвідидактичного аналізу текстів – прецедентних феноменів (назв, імен, подій, текстів), у яких представлені національні ціннісні смисли.

Реалізувати діяльність за цими напрямами допоможе розуміння своєрідної ролі вчителя-словесника як комунікативного лідера, його призначення в моделі комунікації, ознак (параметрів) особистості словесника – його мовної, мовленнєвої, комунікативної, риторичної, дискурсної особистості як представника елітарного типу культури.

Сучасні лінгводидакти відзначають, що діяльність учителя й учнів у методиці «розглядається як взаємодія, співпраця із збереженням провідної ролі вчителя в навчально-виховному процесі. Така спільна діяльність

учителя й учнів спрямована на формування особистості з високим рівнем інтелектуального розвитку, творчих здібностей і морально-етичних якостей» [6, с. 27].

Словеснику в педагогічному дискурсі відведена особлива роль – представника елітарного типу мовної (риторичної) особистості. Н. Голуб пропонує таке визначення поняття елітарний тип мовно-риторичної особистості: це компетентні, національно свідомі й самоактуалізовані в соборному суспільстві носії мови, що володіють риторичними законами, стратегіями й тактиками спілкування, здатні вільно, без особливих зусиль і результативно використовувати в усіх сферах життя функційно-стильові можливості мови. Визначальними параметрами такої особистості мають бути усвідомленість, відповідальність, самодостатність, дієвість, творчість і естетичність [1, с. 146].

Визначаючи національно-мовну особистість словесника, як і будь-яку особистісну одиницю, виходимо з трьох параметрів (ознак, категорій) особистості – мотиваційного, когнітивного та функційного [3].

Мотиваційний параметр національно-мовної особистості словесника зумовлений комунікативною інтенцією (наміром), потребами, без чого взагалі неможлива комунікація та формування необхідної в педагогічному дискурсі установки на навчання мови, вироблення певних мовних, мовленнєвих, комунікативних умінь і навичок. Для словесника важливо виробити установку на якісне представлення навчальної інформації про мовні явища, функціонування мови в різноманітних природних і модельованих ситуаціях спілкування, на шанобливе ставлення до мови як засобу передачі соціокультурної інформації, впливу на емоційно-вольову сферу особистості учня, відтворення лінгвокультурних ознак життя нації, окремих громад, сім'ї, навчального колективу тощо.

Когнітивний параметр національно-мовної особистості словесника містить знання про засоби національно зумовленого мовного комунікативного коду; про суспільно-політичні стереотипи, пов'язані з національними особливостями, традиціями, звичаями, віруваннями людей тощо. Учитель-словесник має володіти уміннями методичного прогнозування стану сформованості в учнів певних національних концептів, що є основою навчання мови. Відповідно до когнітивного параметру, мовленнєве спілкування в лінгводидактичному дискурсі – це спосіб формування мовної, національно-мовної й наукової картини світу. Картина світу словесника містить особливі характеристики – складники концептів, що відбивають не тільки уявлення про певні явища, реалії буття, але й інформаційні структури дидактичного змісту. Це дозволяє моделювати педагогічний дискурс уроку, лекції, практичного, лабораторного заняття та інших видів навчальної роботи.

Функційний параметр національно-мовної особистості словесника визначає компетентність словесника як фахівця, як креативної

індивідуальності. Насамперед це: практичне оволодіння вербальними й невербальним засобами з метою якісного професійного спілкування; уміння пристосовувати комунікативні засоби в процесі педагогічного дискурсу відповідно до змін ситуацій спілкування; уміння й навички лінгводидактичного аналізу текстового дидактичного матеріалу; уміння будувати дискурс згідно з нормами етикету й вимогами до ефективного мовлення в навчальному процесі.

Висновки і перспективи. Отже, національно-мовна особистість учителя-словесника може бути реалізована насамперед в лінгводидактичному дискурсі, тобто в тих професійно орієнтованих умовах комунікації, що спрямовані на самореалізацію особистісних рис педагога-мовника, його мовленнєво-комунікативних і мовно-методичних характеристик. Основна комунікативна роль словесника – організовувати, регулювати процеси обміну лінгвістичною інформацією, нести відповідальність за ефективність комунікації, власний мовленнєвий розвиток і розвиток мовлення партнерів дискурсу. Відповідно до значення поняття «національно-мовна особистість учителя-словесника», виділяємо супровідні й невід’ємні складники особистості, що характеризують її мовні, мовленнєві, комунікативні, риторичні, дискурсні аспекти й формують національно-мовну особистість учителя-словесника. Основні напрями формування національно-мовної особистості учителя української мови і літератури стосуються посилення мотивації особистісного національно-мовного самовдосконалення; занурення в дискурс української культури, у якому українська мова – культурне надбання нації й засіб формування національно-мовної картини світу; удосконалення умінь і навичок лінгводидактичного аналізу прецедентних текстів, у яких представлені національні ціннісні смисли. Ці напрями визначені з урахуванням мотиваційного, когнітивного й функційного параметрів національно-мовної особистості вчителя-словесника.

Перспективи подальших розвідок в аспекті порушеної проблеми вбачаємо в моделюванні ефективних технологій і методик формування національно-мовної особистості учнів і студентів на основі прецедентних феноменів – носіїв українознавчого світогляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : монографія / Ніна Борисівна Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія / Світлана Яківна Єрмоленко. – К. : НДІ, 2007. – 444 с.
3. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации : Краткий курс / Вячеслав Борисович Кашкин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 256 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация : золотая серия).

4. Мова і мовознавство в духовному житті суспільства: монографія [Електронний ресурс] / С. Єрмоленко, Г. Зимовець, Т. Радзієвська, О. Ткаченко – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – 352 с. – Режим доступу : <http://www.inmo.org.ua/assets/files/Mova%20i%20movoznavstvo%20v%20duhovnomu%20jhytti%20suspilstva.pdf> (дата запиту: 17.10.2015).
5. Плотникова С. Н. Говорящий/пишущий как языковая, коммуникативная и дискурсивная личности [Електронний ресурс] / С. Н. Плотникова // Вестн. Нижневарт. гос. гуманит. ун-та. – 2008. – № 4. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/govoryaschiy-pishuschiy-kak-yazykovaya-kommunikativnaya-i-diskursivnaya-lichnost> (дата запиту: 17.10.2015).
6. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах / О. М. Горошкіна, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.; за ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2011. – 366 с.
7. Риторика : учебник / З. С. Смелкова, Н. А. Ипполитова, Т. А. Ладыженская и др. ; под ред. Н. А. Ипполитовой. – М. : Проспект, 2009. – 448 с.